

ТЕКСТОВИ СУБКОРПУСИ И ЕЗИКОВИ РЕСУРСИ: ЗЕМЕДЕЛСКИЯТ ЗАКОН В ХИЛ. 466

Обща постановка

Част от оцелялото в писмен вид културно-историческо наследство от епохата на Българското средновековие са юридически по характер ръкописи, разпределени в две основни подгрупи: 1. Паметници и текстове на *църковното законодателство* (канонични в тесен смисъл, като епитимийните сборници, правилата, заповедите на светите отци на Църквата, или смесени канонично-граждански, като номоканоните). 2. Паметници и текстове на *светското законодателство*, сред които особен статут в българската писмена традиция имат грамотите на българските царе. Макар че са прояви на средновековната дипломатика, те са извор за правната уредба на българското общество. Липсата на извори е основна трудност при работата върху това изследователско поле, тъй като с единични изключения български християнски владетели и/или духовни водачи не могат поименно да се свържат със законодателна инициатива, поръчителство или превода на даден юридически текст, или поне такива данни засега не са известни. По езикови критерии обаче съществена част от първите славянски преводи на основополагащи нормативни източници на византийската светска юрисдикция се отнасят към епохата на цар Симеон Велики (893–927) и дейността на Преславската книжовна школа, въпреки че български преписи на съответните преводни византийски творби досега не са открити. Пълният славянски превод на *Еклогата* се намира само в състава на руски извори – сборника „Мерило праведное“ от XIII в. и кормчии киги, стигащи до печатната руска Никоновска кормчая от 1653 г. (*Византийская Эклога законов 2011; Мерило праведное 1961*). Пълният славянски превод на *Прохирона* в 40 титула се съдържа в Южнославянската кормчая с тълкувания на св. Сава Сръбски и в нейния най-ранен известен препис, Иловичката кормчая от 1262 г., докато в Ефремовската кормчая, възпроизвеждаща преславски архетип, са поместени само три титула (*Славова 2009:202*). *Земеделският закон* има предпологаемо преславски превод, но е оцелял само в преписи както с руски, така и с южнославянски произход едва от XV в. насетне (*Византийский земледельческий закон 1984; Славова 2009:202*).

Това състояние на изворите – основата за създаването на текстови корпуси, необходими за извличане на лексикална информация – е обективната причина във филологическия раздел на медиевистичната славистика проблемите на светскоправната юридическа лексика и терминология да

не са адекватно разработени. Нещо повече, лексикографирането и лексикалната им обработка не са извършени в пълнота в нито един от съществуващите палеославистични речници, а някои от текстовете все още нямат дори съвременно наборно издание (например Прихиронът, който е поместен като 55-а глава в Иловичката кормчая, поради факта, че сръбският национален проект по издаването ѝ в наборната си част е стигнал едва до 47-а глава – *Петровић 1991; Законоправило светога Саве 2005*). Иловичката кормчая от 1262 г. няма и лексикален индекс. Двупосочните славяно-гръцки и гръко-славянски словоуказатели към Ефремовската кормчая от XII в., съхранила старобългарския превод на Синтагмата от 14 титула в третата Фотиева редакция без тълкувания (*Максимович 2010*), до момента остават единствени по рода си за Кормчаята книга в славянската преводна традиция.

Задачите, които стоят пред изследователите на светскоправния текстов субкорпус, съвсем не следва да се ограничават само с регистрирането на нови думи за означение на понятия от юридическата концептосфера, към която реферират самите текстови носители; извличането на нови значения на общоупотребимата лексика; създаването на диагностични бази данни за различните преводи, редакции или преработки. Нужно е да се проучва самият юридически дискурс и особено термините и терминологизираната лексика. Както може да се очаква, той е заложен във византийската правораздавателна стилистика, която, от своя страна, обединява опита на правни системи от древността (обичайното право), от античното и феодалното общество (римското право, византийското гражданско и църковно законодателство). По този начин проучването на една лексема със специализирано значение от средновековния юридически текст създава сложна релация между:

А) Ономаσιологичния аспект на лексикалното проучване, т.е. какви думи или колокати назовават дадено понятие или концепт с правно съдържание?

Б) Семасиологичния аспект на лексикалното проучване, т.е. какво означават съответните езикови единици и как се съотнасят към денонатите от действителността и помежду си?

В) Функционалния аспект на лексикалното проучване, т.е. къде, в преписи от какви пространствени (ареални) и времеви граници се употребяват те, имат ли характера на диагностични белези за самия превод, или са плод на вторично преосмисляне и тълкуване в даден препис или група преписи?

Г) Преводния двуезичен аспект, т.е. в какви отношения се намират спрямо първообразните гръцки съответствия?

Земеделският закон и преписът му в Хил. 466

Първата важна закономерност при лексикална обработка може да се

наблюдава в зависимостта между жанровата класификация на текстовете от субкорпуса и тематичната или лексико-семантичната класификация на лексиката. Ще се позова на конкретни примери от Земеделския закон по един от неговите преписи.

Под наименованието *Земеделски закон* (нататък 33), представляващо точна калка от заглавието на византийския му първоизточник Νόμος γεωργικός, в славянската традиция се разпространява юридически свод с максимален брой от 85 глави. Те уреждат аграрните отношения в селските общини и се опират основно върху Юстиниановата кодификация на римските закони от около средата на VI в., известна с името Corpus Juris Civilis. За времето на възникване на 33 във византийската традиция се смята периодът VII–VIII в., а появата му, както и тази на Еклогата, според по-разпространеното мнение се свързва с императора иконоборец Лъв III Исавър (717–741) или с предходника на исаврийската династия Юстиниан II (685–695, 705–711), с което предполагаемата датировка се измества към края на VII в. Във византийската традиция много често преписите на 33 се разпространяват като апендикс към Еклогата в обкръжението на юридическата компилация *Законали на Моисей* (Νόμος Μοσαϊκός – 50 глави, обединили тематично 70 юридически ексцерпта от Петокнижието), откъдето учените правят извода, че 33 спада към светското право и че върху него влияние е оказало старозаветното обичайно право (*Ashburner 1912:94–96; Svoronos 1981:493–500*). Има и различни мнения, които стоят в двете противоположни хронологически плоскости: някои учени отместват датировката и съответно историческия контекст на възникване на 33 назад към епохата на Юстиниан I (Велики), император на Източната римска империя от 527 до 565 г., и дори в предюстиниановата епоха; други я придвижват напред към IX в., като поставят паметника в орбитата на законодателните инициативи на патриарх Фотий (857–867; 877–886). Изказвани са и мнения, че 33 има славянски произход. Последното мнение остава изолирано, но според наложеното становище в българската палеославистика 33, също като Еклогата и Прохиронът, е преведен в Преславския книжовен център в епохата на цар Симеон (*Славова 2009:202*). Забележително е, че 33 заедно с Морския закон, Νόμος Ναυτικός, и Военния закон, Νόμος στρατιωτικός (*Chitwood 2012:171–206; The Rhodian Sea Law 1909; Le leggi penali 1978*), се включва в така наречените частни юридически колекции, наричани още *leges speciales*, понеже се смята, че не представляват прояви на официалното имперско законодателство. Морският и Военният закон обаче никога не са преведени на славянски език. „Откъснат“ от византийските текстове, с които бележи позиционна близост в гръцката писмена традиция, 33 създава собствена текстова история на славянска почва, каквато имат останалите светски паметници – Еклогата и Прохиронът. Това обстоятелство поставя на дискусия въпроса дали ня-

кога те са били части от архетипна юридическа протоколекция от епохата на Първото българско царство, каквато не е засвидетелствана до момента, или комбинирането на части от тях в цялостни състави, подобни на разпространяваните само в руската писмена традиция *Книги законные*, не илюстрира по-късните опити на систематизатори и компилатори да обобщят най-важните наказателноправни аспекти на трите паметника. Най-вероятно основната причина за тяхната самостоятелна текстова история е бил фактът, че самата византийска Кормчая, към която са се насочили преславските преводачи, в периода X–XI в. е била в процес на конституиране и нейният гражданскоправен раздел не е бил категорично утвърден. Така, от една страна, преславските преводачи са имали възможност да избират от конкретен гръцки протограф, както доказва това Д. Найденова за Ефремовската кормчая (*Найденова 2006*), а от друга – рецепцията на византийските образци е била подчинена на общественно-историческата необходимост и така отместена с няколко века назад във времето спрямо възникването на византийските оригинали.

Според справедливото определение на Е. Липшиц 33 „е най-популярният паметник на обичайното право за Югоизточна Европа“ (*Липшиц 1968:53*). Основната му цел е била да урежда ползването на земеделска собственост, някои специфични взаимоотношения като арендата и преди всичко – да защитава правото на собственост, предотвратявайки самоуправството в случай на спорове. Урегулирането на подобни икономически отношения е пораждало правни последиствия. Поради това наказателноправният аспект в самия паметник е безспорен. Въпреки че има дори по-късни румънски преработки на 33, с най-голяма стойност се отличават:

1. Сръбският превод по единствения запазен препис в Хилендарския сборник № 466 от втората четвърт на XV в., издаден от Дж. Радойчич (*Радойчић 1955*; дигитализиран на www.monumentaserbica.com). Самият ръкопис представлява сборник от правни и догматико-полемични съчинения (*Богдановић 1978:178*; *Matejic, Thomas 1992:556*) с обем от 358 листа, изписан със смесен рашко-ресавски безюсов правопис. Преписът на 33 не е свързан пряко с някакъв точно определен състав и е попаднал в кодекса самостоятелно, но интересно обстоятелство е наличието на извадки от Светисавското законоправило в самия Хилендарски ръкопис. Това са части от Увода, цялата 55-а глава, съдържаща Прохирона, и следващата глава за забранените бракове. Самият Дж. Радойчич споделя, че в предишна своя публикация е направил грешката да опише този текст като Юстинианов закон, а не като самостоятелен сръбски препис от 33. Преписът на 33 е непълен, с много липси. Последната запазена глава е номерирана от преписвача като 71-ва. За този препис Дж. Радойчич казва още, че е много архаичен и че не съвпада със засвидетелстваните руски.

Различен е и от редакцията на онези членове от 33, които влизат в състава на Юстиниановото законодателство, разпространявано заедно със Съкратената синтаagma на Матей Властар и Душановия законник.

2. Преводът в състава на Кратката редакция на „Закона царя Юстиниана“, в която обаче влизат само избрани статии от 33, от 12 до 16 (*Византийский земледельческий закон 1984:191; Андреев 1972; Липшиц 1968*). Става въпрос за византийско-сръбска правна компилация, която се позовава на няколко доказани източника: Еклогата, Прохирона, Василиките на император Лъв Мъдри (886–912) и 33. Голяма част от известните преписи се разпространяват заедно със Законника на Стефан Душан (1331/6–1355). Един от преписите на така наречената Кратка редакция на Юстиниановия закон е Софийският препис от XVII в. (ръкопис № 293 в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София). Той е издаван още от Т. Флорински и обстойно е изследван от българския правен историк М. Андреев (*Андреев 1972*), който предлага фототипно възпроизвеждане на текста и новобългарски превод. Един от последните приноси върху историята на този паметник представлява филологическият анализ на А. Кемалова на софийския препис на сборника Судац, както в науката е известна цялостната компилация (*Кемалова 2010*). Паметникът има по-късна, самостоятелна текстова история и извадките от 33 в него са вторични, т.е. не се дължат на славянския компилатор, а най-вероятно са възпроизведени по определен византийски източник, в който вече е било извършено заимстването от 33.

3. Руски превод с възможен южнославянски (български) протограф в състава на така наречените *Книги законные*, издаден и коментиран от А. С. Павлов (*Павлов 1885*) и възпроизведен отново по това издание в най-пълното изследване до момента на гръцката и съпътстващата я руска традиция на паметника (*Византийский земледельческий закон 1984:233–256*). Под названието *Книги законные* в научната литература се визира компилация от византийското светско законодателство, която според А. С. Павлов съдържа четири части: 1. Земеделския закон; 2. 39-и титул на Прохирона за наказанията; 3. Закон за разтрогнатите и непозволени бракове – 11-и титул на Прохирона; 4. За свидетелите – 27-и титул от Прохирона и 5 глави от 14-и титул на Еклогата. Тези извадки се оформят в единно цяло чрез Предисловието към Еклогата в преработен и съкратен вид. *Книги законные* са известни в славянската традиция само в преписи от XV в. насетне, но не и в по-ранни. Именно в това обкръжение се разпространява самият 33, който на руска почва досега не е открит самостоятелно, а само в състава на тази компилация. Изказвани са различни мнения за нейния произход. Според А. С. Павлов преводът е староруски и датира от края на XII – началото на XIII в., тъй като още тогава Книгите влизат в състава на кормчиите от руски тип. Но А. И. Соболевски ги

смята не за руска компилация, а за създадени в славянския Юг, където се разпространяват и преди XV в. Всичките четири части, макар сведени до различни източници, са дело на едно и също отношение на преводача към гръцкия текст: „очевидно что перевод Земедельческого устава и глав Прохирона сделан одновременно одним и тем же лицом и что переводчик или сам выбрал статьи из греческих подлинников, или перевел целиком найденную греческую компиляцию“ (*Византийский земледельческий закон 1984:193*). Според Д. Найденова „Компиляцията „Книги законни“ се разпространява в състава на сборници със смесено съдържание, без да има постоянно обкръжение. Текстологическото проучване на преписите сочи, че те възхождат към общ архетип и компиляцията има само една редакция“ (*Найденова 2007:16*). Авторката привежда и редица езикови примери в подкрепа на ранната поява на компиляцията, а в русифицирания текст на 33 тя открива южнославянски езикови черти, свидетелстващи за предходен етап на битуване, а може би и на възникване в южнославянска езикова среда (*Найденова 2007:17*).

Преписът на 33 от Хил. 466 заслужава самостоятелно проучване най-малко по следните три причини. Макар и единичен, без възможности за създаване на стема в неговото предходно разпространение, този препис очевидно е бил на разположение на преписвача в атонска монашеска среда. Приобщаването му към други извадки от светскоправни преводни съчинения в самия кодекс Хил. 466 най-вероятно означава, че е копиран протограф, а не е извършен нов превод. От това пък следва, че преписът би бил по някакъв начин представителен за южнославянската традиция на 33 и няма типичните наслоения в източнославянска среда, които се наблюдават в *Книги законные*. Пълното му проучване, естествено, няма да е задача на настоящата статия. Ще приведа само отделни примери в подкрепа на изложените тук съображения за неговата ценност.

Примери за терминологизация в Хил. 466

1. Контекстова терминологизация

Много подходящ пример за изтъкване на спецификите на преписа в Хил. 466 е формалното наличие на лексема от общия неутрален лексикален фонд, която се натова с допълнително значение. Такава лексема е ключовият термин *дѣлатель*, чиято специализирана употреба възниква въз основа на общия семантичен признак на глагола *дѣлати* ‘върша, правя нещо, извършвам някаква дейност’. Поради това производните от този глагол могат да означават различни денотати и различни аспекти или форми на трудова дейност. Около глагола се развива богата група от еднокоренни лексеми още в най-старите глаголически паметници (*СТБР 1999:462*). В Хил. 466 *дѣлатель* последователно и без никакво изключение се превръща в преводен еквивалент на гр. *ὁ γεωργός* ‘земеделец; човек, който обработва земята’. Примери:

А) Преписът в Хил. 466 съхранява оглавлението, което посочва Юстиниановите книги за източник на състава, но единствен от всички известни преписи на ЗЗ въвежда производното прилагателно д'клателнь в наслова като преводно съответствие на γεωργικός. Така запазеното оглавление гласи **Законъ д'клателнь избранъ ѿ книгъ цара Юустиниана**.

Б) Самият гръцки оригинал е забележителен с въвеждането на субекта земеделец мортит, γεωργός μортίτης. Колокатът е рядък и не е регистриран дори във византинистичните речници. С него се назовава лице, което обработва земята по договорни отношения с нейния собственик и има право на част от придобитата реколта. Става въпрос за две глави (9-а и 10-а) в гръцкия текст, в които единствено се среща редкият термин мортит, произведен от гр. μортί 'процент от прихода, десятък'. Според ЗЗ договорните отношения между земеделец и земеползвател определят 1 сноп за земеделеца и 9 за обработващия, откъдето излиза, че размерът на рентата е 1/10 (*Византийский земеделъческий закон 1984:100*). Хил. 466 предлага преводното съответствие д'клатель испольникъ 'изполичар; който обработва земята на изполица, т.е. срещу приход от реколтата', фиксирано в гл. 8-а, а в *Книги законные* на същото място е налице описателна конструкция *аще землед'клець десятину отм'брит* (*Византийский земеделъческий закон 1984:235*). Извън този колокат д'клатель е термин, който влиза и в свободни съчетания, повлияни от гръцкия оригинал, например пр'коравын д'клатель, т.е. земеделец, който нарушава синора, междата между две ниви. Вижда се, че в ЗЗ има контекстово специализиране на лексемата д'клатель в сравнение с други паметници (освен известното от КСП, сравни например д'клатель само срещу τέκτων, т.е. дърводелец или строител, занаятчия в по-широк смисъл според Григоровичевия паримейник – *Рибарова, Хаунтова 2014:145*).

В) На въпроса защо е предпочетен терминът д'клатель вм. землед'клець, обяснение може да се потърси в две посоки: в придържането към архаичен пласт лексика, известна на най-старите старобългарски паметници; в общоприетото от всички изследователи старозаветно влияние върху самия ЗЗ. То е концентрирано основно в извадки от книга Изход, които засягат юридическата отговорност на пастирите за опазването на обработваемата земя или използването на работен добитък (*Византийский земеделъческий закон 1984:157*). Логично е един текст на социално-икономическа тема, засягащ феодалната собственост върху земята, да черпи от юридическата традиция на едно древно общество с основен земеделско-скотовъден поминък, за което са съставени Мойсеевите закони. ЗЗ обаче отразява по-развити аграрни отношения и взаимоотношения между собственици и ползватели на земеделска земя. Затова в ЗЗ старозаветната казуистика се е променила, включително на лексикално равнище. Категоризацията на работещите лица в книгите Изход и Левит според

Νόμος Μοσαϊκός включва две задължителни лексеми: д'блатель и наемникъ, съответстващи на ἐργάτος и на μισθωτός. Така извършителите на трудова дейност, по подразбиране земеделска, селскостопанска, са назовани с обобщаващи названия без спецификация на конкретната дейност, но с елемент на общ социален статус на вършителя. Езиковите данни от това семантично поле съответстват на двуполусния модел на обществото в Библията, за което говорят редица изследователи. В старозаветната езикова картина на света са засвидетелствани лексеми за богати и бедни, господари и слуги, силни и слаби в икономически смисъл, от свое коляно и чужденци, свещенослужители, прилагачи Божия закон, и подчинени на Закона (вж. подобни разсъждения у *Божилев 2014:14–19*). Частично семантично припокриване с подгрупата на вършителите на селскостопанска дейност показва лексемата *пришльць*, *προσήλυτος*, *παροικός*, доколкото чужденецът също се наема с извършване на някаква работа, макар че истинската ѝ опозиция е в социалната категоризация по принадлежност към общността в двойката *προσήλυτος* 'пришлец, чужденец; новопокръстен в юдейството' – *αὐτόχθων* 'местен, коренен жител'. Библейските преводи предават най-често тази опозиция с *пришльць*, варианти *приходъ*, *приходътникъ* – *тоземлець*. Докато в библейските правни казуси често субекти са изобщо някое лице, някой, тис, и ближният му, ὁ πλησίον, в 33 вече се говори за ясни социални категоризации и взаимоотношения между *пастырь* (ἀγέλαριος) и д'блатель (γεωργός).

В 33 от сборника *Судац* се срещат и двете лексеми д'блатель, *землед'блатель* (*Кемалова 2010:312–313*), докато в *Книги законные* единственият термин остава само *землед'бльць*.

2. Абсолютни термини (нелексикализирани и лексикализирани гърцизми)

Един от езиковите изводи на Дж. Радойчич относно Хил. 466 е този за наличие на следи от гръцкото влияние на първоизточника на лексикално равнище – оставени без превод термини, както и грешни, смислово неиздържани места поради неразбиране на даден термин. Такива са:

Яравона, ἀρράβων 'капаро, предварително изплатена сума за извършване на някаква работа' (гр. 16-а гл; в Хил. 466 гл. 15-а, където стои изразът *яравоню възъмъ*; в *Книги законные задаток*). Гръцкият термин има широко приложение в различни правни текстове. В Еклогата той отново е преведен със *здаток* или *обручение*, т.е. предварителна сума, обезпечаваша, гарантираща сключването на договор за продажба (*Византийская Эклога* законов 2011: 117).

Харакосати 'ограда, заграда с колове при обработка на лозя' (гр. гл. 13-а *χαρακώσας* < *χαρακώω* 'ограждам с колове' Хил. 466, гл. 11-а; в *Книги законные* липсва). Този гърцизъм се лексикализира в българските диалекти с материални еднокоренни наследници, срв. *харák* 'прът за увиване

на фасул, за връзване на лози, домати и др.⁴ предимно в района на Гоце Делчев, Велинград, Батак, Пещера и др. (*Дзидзилис 1990:141*; *Филипова-Байрова 1969:169*); вероятно от същия гръцки корен през турски *харалък* ‘междина, междинна бразда’ в Крумовградско и др. (Диалектен атлас).

В 17-а глава на сръбския ръкопис стои недоразбраното от преводача .s. *травурдинь*, с което се предава терминът τὰ ἐκστρατόρδινα, или така наречените екстраординарни налози, които земеделецът дължи на хазната (*Византийский земледельческий закон 1984:154–155*). В *Книги законные* няма следи от този термин.

Перспективи в проучването на 33

Историческият контекст на възникване на Νόμος γεωργικός в гръцката традиция се е отразил на неговия език, съответно и на неговите славянски преводи. Следването на гръцкия прототип е преводачески принцип и една от най-характерните особености на 33 в Хил. 466. Преписът има подчертано южнославянски езиков характер и това го прави приложим в един много по-широк балкански ареал. Той съдържа такива особености, които отразяват междинен хронологически срез, незасвидетелстван със самостоятелни преписи, но за който със сигурност може да се твърди, че е съхранил някакво по-старо състояние на писмената традиция. Едно от най-силните доказателства за това са следите от влиянието на Стария Завет, на което ще бъде посветено специално изследване. Лексикалният фонд в този препис включва някои характерни лексеми: едновременно *чръкда* и *стадо* за ἀγήλη; едновременно *искрънни* и *ближньни* за назоваване на ближния, който и да е член на общността; *съседа*, гр. πλησίον (сравни още в първата глава *пръкоравати браздоу искрънньго*, но в същата глава *искривити мегю ближньго*); *попашоу сътворити* (гл. 23-а), което съответства на съчетанието *πραΐδων ποιέω* и в *Книги законные* е заменено от *истраву доспъеть* (*Византийский земледельческий закон 1984:106, 238*). При висока честота на употреба на прилагателното *тоуждь* в тази фонетична форма и единичен вариант *чюждь*, се използва рядката наказателна форма за лишаване от права с глагола *отюждити съ, ἄλλοτριόω*: *ѣко тать отюждить се* в гл. 8-а, съответстваща на гр. 9-а и 10-а. Рядка употреба е *старинници* в гл. 6-а на Хил. 466, която съответства на гр. οἱ ἀκροαταί ‘съдии арбитри при съдебни спорове’ (гр. гл. 7-а), и в *Книги законные* се предава със *соудни* (*Византийский земледельческий закон 1984:235*). Въпреки че в главата е проектирано влиянието на Еклогата, в която е въведена институцията на съдиите арбитри със същото гръцко название, използваният хапакс в Хил. 466 напомня за семантиката на лексемата *старъбишина* (сравни *старъбишини града* за γερούσια според някои библейски преводи, където в съответствие с Втор. 22:13–21 именно старейшините на града са арбитри в уреждане на семейноправни отношения). В други свои глави Хил. 466 познава и лексемата *соудни* (например 35-а гл.). Разгърнатите

казуси в 33 от Хил. 466 са довели до натрупване на множество лексеми, назоваващи средства за обработване на земята *орало*, *раляникъ*, *бранъ* и др.; за самата обработваема земя *връзда*, *межда*, *оугаръ*, а само от гл. 20-а се извеждат сечивата *косиръ*, *сръпъ*, *сѣкыра*, *трьнорѣзь*, както и поземлената собственост, наречена *лѣдина* ‘гора, лес, гориста местност’¹ (още *въ врѣмѣ лѣдини сѣченїа*, *въ лѣдинѣ* – гл. 18, 20, 42, 43), съответстваща на гр. ὄλη, което пък *Книги законные* заменят или с *нива*, или с *чаща* ‘гъсталак’² (*Византийский земледельческий закон 1984:241* и др.).

Проучването на преписа от 33 в Хил. 466 може да предостави данни за формулиране на заключения в следните три изследователски аспекта:

1. Мястото на преписа в цялостната писмена традиция на византийския светскоправен паметник след славяните.
2. Връзката на преписа с южнославянската традиция на Светисавското законоправило.
3. Диференцирането на лексико-семантични и тематични речникови групи, които се отнасят към определени концептосфери. Те допълват представата за средновековната лексика с конкретно значение за взаимоотношенията между човека и земята. Такива могат да бъдат например семантичните полета около триадата *човек* (вършител на трудова дейност) – *оръдия на труда* (сечива) – *обект на трудова дейност* (обработваемата земя и нейните форми, земният релеф). Втори пласт могат да бъдат названията, групирани около понятия от правната уредба, разглеждани отново в релация: *човекът като субект на правен казус* (лица в правни отношения едни с други) – *действия* (нарушения на нормата) – *правни последиствия* (наказания). Всички тези данни биха могли да се обособят като лексикална база, характеризираща един от най-ценните текстове в юридическия субкорпус.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Андреев 1972: *Андреев, М.* Закон на Константин Юстиниан. Софийски препис. Правно-историческо проучване. С., „Наука и изкуство“, 1972.

Божилков 2014: *Божилков, Ив.* Българското общество през 14 век. Структура и просопография. Пловдив, 2014.

¹ Лексемата е запазена в българските диалекти със значение ‘поляна, ливада, целина, гориста местност, запустяла нива, лъг’ и др. Последователното превеждане в Хил. 466 на гръцка дума за гора, лес с тази стара, с праславянска етимология лексема, означава, че тя със сигурност е битувала и в значението на старобългарското *лжгъ* ‘гора, гъсталак, хресталак’ – *СТБР 1999:826; БЕР 3, 1986:345–346*.

² При отсъствие на лексемата от КСП, в Григоровичевия паримейник се среща еднократно *чѣща* – *дѣшосъ* ‘гъсталак, гъста гора’ по Ис. 9: 18 (и *разгоритъ сѧ* (за огъня) *въ чѣщѣхъ лжгоу*, т.е. в горския гъсталак – *Рибарова, Хауптова 1998:131; 2014:39*); по данни на Диалектния атлас в Костурско *чешавїна* ‘хвойна’.

БЕР: Български етимологичен речник. Т. 1–7. С., 1971–2010.

Византийская „Эклога законов“ 2011: Византийская „Эклога законов“ в русской письменной традиции. Исследование, издание текстов и комментарий Я. Н. Шапова. СПб., 2011.

Византийский земледельческий закон 1984: Византийский земледельческий закон. Текст, исследование, комментарии подготовили Е. Э. Липшиц, И. П. Медведев, Е. К. Пиотровская. Под редакцией И. П. Медведева. Ленинград, 1984.

Дзидзилис 1990: Дзидзилис, Хр. Фонетични проблеми при етимологизуване на гръцките заемки в българския език. С., Издателство на БАН, 1990.

Законоправило светога Саве 2005: Законоправило светога Саве. I. Приредили и превели М. М. Петровић и Л. Штавланин-Ђорђевић. Београд, 2005.

Кемалова 2010: Кемалова, А. Сборникът Судац (Софийски препис, XVII в.) в светлината на лексикално-текстологическите проблеми на южнославянските правни паметници). Пловдив, 2010.

Липшиц 1968: Липшиц, Е. Е. К истории „Земледельческого закона“ в Византии и в средневековых Балканских государствах. – Византийский временник т. 29, 1968, 53–62.

Максимович 2010: Максимович, К. А. Византийская сингама 14 титулов без толкований в древнеболгарском переводе. Славяно-греческий, греческо-славянский и обратный (славянский) словоуказатели. Т. I–II. Frankfurt am Main, 2010.

Мерило праведное 1961: Мерило праведное по рукописи XIV века. Издано под наблюдением и со вступительной статьей академика М. Н. Тихомирова. М., 1961.

Найденова 2006: Найденова, Д. Земеделският, Морският закон и Прохиронът в състава на Ефремовската кормчая. – Palaeobulgarica XXX, 1, 2006, 39–46.

Найденова 2007: Найденова, Д. Преводни византийски закони паметници в Първото българско царство (IX–X век). Дисертация за присъждане на научната степен „доктор“. С., 2007.

Павлов 1885: Павлов, А. С. „Книги законные“, содержащие в себе в древнерусском переводе византийские законы земледельческие, уголовные, брачные и судебные. СПб., 1885.

Петровић 1991: Петровић, М. Законоправило или Номоканон светога Саве. Иловички препис 1262 година. Приредио М. Петровић. Горњи Милановац, 1991.

Радојичић 1955: Радојичић, Ђ. Српски рукопис Земљорадничког закона. – Сборник радова Византолошког института, књ. 3, 1955, 15–28.

Рибарова, Хаунтова 1998, 2014: Рибарова, З. З. Хаунтова Григоровичев паримејник. I. Текст со критички апарат. Скопје, 1998; II. Лексика. Index verborum. Скопје, 2014.

Славова 2009: *Славова, Т.* Юридическа литература. – В: История на българската средновековна литература. С., „Изток–Запад“, 2009, 194–202.

СТБР 1999: Старобългарски речник. Т. 1. С., 1999. Т. 2. С., „Валентин Траянов“, 2009.

Филипова-Байрова 1969: *Филипова-Байрова, М.* Гръцки заемки в съвременния български език. С., 1969.

Ashburner 1912: *Ashburner, W.* The Farmer’s Law. – Journal of Jellenic Studies XXX, 1910, 85–108 (история на текста и издание); XXXII, 1912, 68–95 (коментар и превод на английски).

Chitwood 2012: *Chitwood, Z.* Byzantine legal culture under the Macedonian dynasty 867–1056. A dissertation presented to the Faculty of Princeton University in candidacy for the degree of doctor of philosophy. Princeton, 2012. URL: <http://arks.princeton.edu>

Le leggi penali 1978: *Le leggi penali militari dell’impero bizantino nell’alto Medioevo.* P. Verri. Rome, Scuola ufficiali carabinieri, 1978.

Matejic, Thomas 1992: *Matejic, P., H. Thomas.* Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library. The Ohio State University. Т. 1–2. Columbus, Ohio, 1992.

Svoronos 1981: *Svoronos, N.* Notes sur l’origine et la date du Code rural. – Travaux et mémoires. Т. 8. Paris, 1981, 487–500.

The Rhodian See Law 1976: *The Rhodian See Law.* Edited and translated by W. Ashburner. Oxford, 1909, reprint Aalen, Scientia Verlag, 1976.